

До 90-х роковин Голодомору 1932—1933 рр.

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.069>

УДК 438+(477):323.25

Роберт КУШНЕЖ

габілітований доктор, професор,

Інститут історії Поморського університету (Слупськ, Польща)

robert.kusnierz@upsl.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6979-1424>

СТАВЛЕННЯ П РЕЧІПОСПОЛИТОЇ ДО ПОЛЯКІВ В УСРР У ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ *

Мета — проаналізувати рівень поінформованості влади та громадськості П Речіпосполитої щодо становища поляків в УСРР під час Голодомору. **Методологія дослідження** полягає у застосування критичного аналізу польських архівних джерел. **Наукова новизна**. Вперше проведено ґрунтовний аналіз позиції польської влади та польської громадськості щодо поляків у радянській Україні в роки Голодомору. **Висновки**. Пропонується відповідь на питання, чому як офіційна Варшава, так і громадськість Польщі не надто цікавилися долею голодуючої польської меншини в УСРР у 1932—1933 рр. Охарактеризовано стан поінформованості польських консульських представництв у республіці та посольства в Москві про становище співвітчизників за так званим «ризьким кордоном». Також висвітлено питання, чи ставала трагедія голодуючих поляків предметом обговорення в польсько-радянських двосторонніх відносинах.

Ключові слова: Голодомор, польська меншина, П Річпосполита, Українська СРР, польська закордонна служба.

* Першу версію цього тексту було представлено у вигляді доповіді під час наукової конференції «Національні меншини радянської України в епоху Голодомору: Втрати, травма, пам'ять», яка відбулася в Києві 14—16 грудня 2020 р.

Цитування: Кушнеж Р. Ставлення П Речіпосполитої до поляків в УСРР у період Голодомору. *Український історичний журнал*. 2023. № 5 (572). С. 69—82. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.069>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 5 (572)

Перш ніж перейти до висвітлення теми доречно поставити питання, що взагалі польська закордонна служба і громадська думка знали про співвітчизників, котрі разом з українцями та національними меншинами Української СРР потерпали від голоду в 1932—1933 рр.? Відповідь на це більшою мірою риторичне питання не буде несподіваною: громадська думка у II Речіпосполитій про поляків-жертв Голодомору знала небагато, на відміну від зовнішньополітичної служби, яка добре орієнтувалася в поточній ситуації в УСРР. Тож нижче спробуємо відповісти на ще одне питання: не тільки «що знали?», але чому так сталося, що становищу голодуючих співвітчизників не приділялося достатньо уваги? Чому польська преса суто символічно цікавилася долею майже півмільйонної польської меншини в радянській Україні? Чи хотіли взагалі в Польщі щось знати як про саму трагедію, так і про поляків у СРСР загалом?

Слід наголосити, що інформація в польській пресі про Голодомор з'являлася, і то досить часто. Це питання передусім викликало великий інтерес українських газет II Речіпосполитої, та вже доволі ретельно висвітлене в історіографії [1, 2, 3]. Також українська громада організовувала акції протесту й намагалася надавати допомогу голодуючим. Імовірно, першим дослідником, який звернув увагу на протестаційні акції українців у Польщі, був люблінський історик Роман Висоцький (Roman Wysocki)¹.

Про голод писала також і польська преса. Загальні відомості з'являлись у часописах «*Ilustrowany Kuryer Codzienny*» та «*Czas*» (Краків), «*Słowo*» (Вільно), «*Gazeta Polska*» (Варшава) та ін. [8]. Однак вони переважно подавали загальну й зазвичай неперевірену інформацію. Часто це були переклади статей, які раніше виходили в українських емігрантських або іноземних газетах. Як підкреслює Р. Висоцький, ці уривчасті повідомлення не дозволяли вповні реконструювати картину подій у радянській Україні [8, С. 115]. Тим більше марно шукати в таких повідомленнях інформацію про поляків, які страждали від голоду. Втікачі з-за Збруча діставалися Польщі, серед них були й поляки. У варшавському Центральному військовому архіві (Centralne Archiwum Wojskowe) зберігаються анкети допитів біженців з УСРР, проведених співробітниками польської військової розвідки. Однак наплив прибулих не викликав інтересу громадської думки.

Чому це було саме так, можливо, знайдемо відповідь у статті Яна Отмара Берсона (Jan Otmar Berson), у 1932—1935 рр. московського кореспондента видання «*Gazeta Polska*», котрий після розпорядження у серпні 1935 р. виїхати з СРСР опублікував у цьому часопису 27 грудня того ж року статтю, присвячену полякам у «країні Рад» («*Polacy w Sowietach*»). І це був, мабуть, найважливіший та найглибший для 1930-х рр. журналістський аналіз становища польської меншини, що залишилася за «ризьким кордоном».

¹ У доповіді «Протестаційна акція українців Волині й Галичини у справі Великого голоду на Україні» («*Akcja protestacyjna Ukraińców Wołynia i Galicji w sprawie Wielkiego Głodu na Ukrainie*»), представлений на симпозіумі до 70-х роковин Голодомору в Україні 1932—1933 рр., який відбувся в Любліні 14 грудня 2003 р. Згодом з'явилися наукові публікації, присвячені протестаційним і допомоговим акціям [4; 5; 6, С. 214—221; 7].

На початку своєї статті Я.О. Берсон зазначав: «Наших співвітчизників за червоним кордоном спіткала особливо трагічна доля. Наболіла тема про долю поляків, які живуть за східною межею Речіпосполитої, поки що в Польщі майже не обговорювалась». Автор намагався пояснити, чому це було саме так. Він стверджував, що «мовчання було виправданим, оскільки релігійні та національні свободи польської меншини у СРСР гарантуються ст. VII Ризького мирного договору, тож будь-яке втручання польської громадської думки (не кажучи вже про офіційні органи) могло погіршити становище співвітчизників на радянській території, котрі становили чи не єдину гілку польської діаспори, що їй відроджена Батьківщина не у змозі надати допомогу».

Далі журналіст наголошував на іншому факторі, який був присутній у дискурсі як за часів II Речіпосполитої, так і у сучасній Польщі (після 1989 р.): «ця категорія поляків» залишалася у СРСР переважно добровільно. Я.О. Берсон стверджував, що той, хто був досить добре забезпечений за часів непу, не скористався з можливості виїзду до Польщі.

«З початком першої п'ятирічки розпочалася серія особистих трагедій. Наші співвітчизники почали масово відвідувати польські консульські установи, але лише у виняткових випадках вони могли щось зробити для них у плані допомоги повернутися у країну, по-перше — через завершення строків вибору громадянства, а по-друге — через загалом негативне ставлення радянської влади» [9, С. 107—111].

Я.О. Берсон тут мав рацію, оскільки, за даними польського консульства в Києві, за пів року (до травня 1933 р.) установа видала 3 тис. дозволів на в'їзд до Польщі, однак влада дозволила виїхати лише 3 особам [10, С. 90]. Віцеконсул у Києві Пьотр Курницький (Piotr Kurnicki) у своїй промові на консульському з'їзді в Москві 8 травня 1933 р. підкреслював, що надання віз для в'їзду в Польщу було жестом консульства, спрямованим на «переконавання польського населення в тому, що Річпосполита, не можучи полегшити долю поляків в Україні, не можучи захищати їхні справи та інтереси, визнає їх своїми синами та приймає у своїх межах усіх, хто отримав можливість виїхати» [10, С. 89—90].

Це було досить патетичне й перебільшене твердження, але певною мірою відображало дух тодішнього ставлення деяких (меншості) представників влади II Речіпосполитої до польської меншини, що не означає, що воно було рівнозначним особистій, часто негативній позиції співробітників польських консульських установ до поляків у СРСР.

Ставлення польської влади до поляків у радянській Україні в першій половині 1920-х рр. проаналізував краківський історик Ян Яцек Бруський (Jan Jacek Bruski) [11]. Він підкреслює, що офіційна Варшава намагалася підтримати співвітчизників через консульства в Радянському Союзі. Окрім суто гуманітарних причин, чинником, яким керувалася влада, було прагнення зберегти «над Дніпром» «польський стан володіння» («polski stan posiadania»), що розумілося насамперед як підтримка національної некоммуністичної освіти та (особливо в період підготовки до Генуезької конференції) живилося наївною надією на ви-

користання поляків у Радянському Союзі як «піонерів польської економічної експансії на Сході». У цьому відношенні масовий виїзд співвітчизників із СРСР уважався негативним явищем. Досить швидко, вже в 1923—1924 рр., прийшло усвідомлення нереальності таких планів [11, С. 173—189; 13, С. 123—130]. Я.Я. Бруський на підставі спогадів Юліуша Лукасевича (Juliusz Łukasiewicz), який у 1933—1936 рр. був послом II Речіпосполитої у СРСР, пише, що пілсудчики, котрі з 1926 р. перебували при владі в Польщі, розглядали «справу польського населення над Дніпром як другорядне питання» [11, С. 184].

Із кожним наступним роком позиція польської влади щодо більшовиків ставала дедалі більш «прагматичною», і цей прагматизм включав також залишення польського населення на угоду «нормалізації» відносин із СРСР. Тут значну роль також відіграло побоювання втручання Москви у справи української або білоруської меншин у Польщі у випадку, якщо остання намагалася б більш відкрито обстоювати інтереси поляків у «країні Рад». Договір про ненапад 1932 р., продовжений у 1934 р., лише підтвердив раніше обраний курс. Самі ж більшовики проводили політику повного знищення всіх контактів і зв'язків поляків з історичною Батьківщиною. Після посилення репресій з'явився ще один фактор, що ускладнював ставлення Варшави до поляків на теренах східного сусіда — побоювання масового напливу нужденних людей, до того ж «деморалізованих комунізмом», а отже непотрібних у Польщі [9, С. 36].

Певним відображенням думок тодішніх польських еліт про польську меншину у СРСР можуть бути слова очільника секції «Схід» 2-го відділу² Головного штабу Війська польського Єжи Незбжицького (Jerzy Niezbrzycki), сказані керівникові розвідки Корпусу охорони прикордоння (Korpus Ochrony Pogranicza) майорові Яну Гурбському (Jan Gurbski) 11 серпня 1936 р.: він стверджував, що поляки в радянській Білорусії були «у своїй масі некультурним елементом і, головне, з дуже слабкою національною свідомістю». Є. Незбжицький підкреслював, що вони не мали «нічого та нікого, що пов'язувало б їх із Польщею» як матеріально, так й емоційно. Це, своєю чергою, мало свідчити про те, що вони хоч і були далекі від підтримки радянської влади, але нібито ставали благодатним ґрунтом для комуністичної пропаганди, котра негативно налаштовувала їх щодо «панської Польщі» [9, С. 134].

Самі поляки, які жили за Збручем, усвідомлювали, що польська держава не особливо цікавиться їхньою долею, що представники офіційної Варшави розглядають їх як комунізований, бідний і фактично небажаний елемент у Польщі. Згаданий Є. Незбжицький у вересні 1929 р., працюючи секретарем польського консульства в Києві, здійснив службову подорож Правобережною Україною. Серед іншого він побував у місцях проживання польської меншини. Оцінюючи становище поляків у селах біля м. Проскурів, підкреслював: «Найбільша їх турбота — це збереження костелів. Термін “костел” це ще щось більше, ніж

² Відповідав за військову розвідку. Секція «Схід» (Referat Wschód) координувала розвідувальну діяльність на території СРСР.

ми це розуміємо. Вони, напевно, підсвідомо відчують, що втрачаючи костели, втрачають єдиний зв'язок із Польщею. *Ситуація тим більше трагічна, що вони чудово розуміють, що Польща, розташована в декількох десятках кілометрів на захід, узагалі не дбає про їхню долю»* (курсив мій — Р. К.)³. Є. Незбжицький із жалем констатував, що ніхто з польських урядових кіл навіть не подумав забезпечити поляків у радянській Україні некоммуністичною літературою, підкреслюючи, що «за короткий час єдиною польською книгою в польській сільській місцевості буде молитовник, і то довоєнного видання»⁴.

У 1935 р. в одному з численних листів, які надходили на адресу консульств II Речіпосполитої, Ян Паціурковський, пишучи про радянські репресії проти співвітчизників, нарікав: «Нас, поляків, немає кому захищати». Перед цим твердженням ішли ще більш гіркі слова: «У нас складається думка, що ви всі продались». І далі адресант продовжував висловлювати свої жалі: «Була б можливість поїхати до Польщі, і про це звернутися до нашого пана (президента — Р. К.) Мосцицького⁵, щоб він щось допоміг, але це неможливо» [9, С. 120].

Ставлення Варшави до поляків за Збручем у 1930-х рр. найкраще відображають слова міністра закордонних справ Юзефа Бека (Józef Beck) від січня 1936 р. Представляючи пріоритети зовнішньої політики держави він згадав про становище співвітчизників за кордоном. Згадав також про переслідування, яких вони зазнають, але... у Чехословаччині. Натомість про репресування польської меншини радянським режимом Ю. Бек не промовив ані слова [14]. Дипломат Ян Каршо-Седлевський (Jan Karszo-Siedlewski) так прокоментував цю ситуацію: «Я повністю розумію й поділяю мотиви, які спонукали пана міністра так обережно ставитися до СРСР й опустити у своєму виступі питання переслідування поляків у радянській Україні та повністю замовчати антипольські висловлювання і звинувачення з боку авторитетних радянських чинників⁶. Не змінює цього факт, який я передбачав, що добрі наміри пана міністра були тут абсолютно помилково зрозумілі... Однак мені здається дивним, що жоден із послів (сейму — Р. К.) не торкався цих питань, навіть у найзагальнішій формі... Оскільки ці питання також замовчала вся наша преса, навіть опозиційна, якій значно простіше дозволити собі критикувати радянську владу — це створює враження, що польська громадська думка або цілком не знає цих питань, або принаймні байдужа до них» [9, С. 117—118].

Аналізуючи відсутність інтересу польської влади до долі поляків у СРСР під час голоду, слід пам'ятати, що офіційні урядові інституції II Речіпосполитої не акцентували це питання у двосторонніх відносинах із причин, про які вже згадувалося, — насамперед небажання втручатися у внутрішні справи «країни Рад», щоб не викликати симетричних дій у відповідь [14, 15, 16]. Крім того, після орга-

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Sygn. 10568. K. 277.

⁴ Ibid. K. 278.

⁵ Ігнацій Мосцицький (Ignacy Mościcki) був президентом Польщі в 1926—1939 рр.

⁶ У документі: «miarodajnych czynników sowieckich».

нізованого українськими націоналістами з ОУН 21 жовтня 1933 р. нападу на секретаря радянського консульства у Львові О. Майлова, польська влада відкликала наданий раніше легальним українським партіям та осередкам дозвіл на проведення 29 жовтня публічного (відкритого) дня жалоби і протесту проти «політики голоду» Москви [4, С. 451—464; 5, С. 49—67; 6, С. 214—221; 7, С. 131—141].

Вище ми намагалися узагальнити мотиви доволі стриманого ставлення польської влади та преси до ситуації, в якій опинилися поляки у СРСР. Такий підхід зберігався до кінця міжвоєнного періоду, а отже й під час Голодомору 1932—1933 рр. Слід мати це на увазі при спробах відповісти на питання, що саме дипломати, працівники консулатів та співробітники військової розвідки II Речіпосполитої знали про співвітчизників, котрі страждали від голоду, та яке вони мали уявлення щодо становища цих людей.

У польських архівах зберігаються численні звіти, підготовлені закордонною службою та військовою розвідкою про Голодомор — його причини, перебіг і наслідки [15, 16, 17, 18]. Джерелом відомостей дуже часто ставали місцеві поляки. Про це прямо писав П. Курницький в одному зі своїх звітів на адресу 2-го відділу: «Я отримую всю інформацію про настрої та ситуацію сільського населення від ряду заявників, переважно поляків, пов'язаних або з костелом та релігійним життям, або від людей, які мають сім'ї в Польщі» [15, С. 171]. Однак, крім декількох винятків, у польських документах практично немає глибоких розвідок стосовно польського населення. В архівах можна знайти більше аналітики про становище поляків під час колективізації. Навіть на консульському з'їзді в Москві 8—11 травня 1933 р. питання репресій проти співвітчизників не акцентувалося, хоча проблема голоду в дуже загальній формі все ж згадувалася [10].

Офіційні особи II Речіпосполитої напевно мали уявлення про загальну картину становища співвітчизників у період Голодомору, адже ситуація, в якій вони опинилися, суттєво не відрізнялася від сусідів-українців. Так, в одному зі звітів київське консульство повідомило про факт канібалізму в польському національному Мархлевському р-ні [16, С. 675]. Згадки про етнічне походження жінки, котра вбила та з'їла власну дитину, не було, але той факт, що це сталося на Мархлевщині, безумовно, дуже сприяв формуванню уявлення про ситуацію у заселеному переважно поляками районі.

До польських консульських установ надходили листи від голодуючих — поляків і польських громадян, де описувалося їхнє становище, радянські репресії та висловлювався жаль, що Польща не приділяла належної уваги співвітчизникам, котрі залишилися за «ризьким кордоном». Так, консул у Києві отримав лист, датований 14 березня 1933 р., його автор сховався під криптонімом «Поляк». Написаний він польською мовою з граматичними і стилістичними помилками (що було частим явищем у листах поляків у СРСР): «Польську націю, яка живе в Росії⁷, переслідують, пригнічують, морять голодом, відправляють у в'язниці, у Сибір на заслання, а решта, хто залишився —

⁷ Слово «Росія» вжите як синонім СРСР.

сидять голодні без хліба та власного господарства. Скаржитися нікуди, адже Польське Королівство⁸ забуло про нас, що ми тут живемо. Зрештою, поляки живуть у всьому світі — ми однієї крові, одна в нас мати та батько, але не всі можуть жити в Королівстві Польському й бути польськими підданими, бо коли було організовано Королівство Польське, ми не могли туди їхати, тому що були зв'язані з власним господарством, особливо ті, хто мав багатодітні сім'ї. Зараз негромадянам Польщі виїжджати заборонено, але ми читаємо в сьогоднішній московській газеті "Известия" у № 70 від 12 березня 1933 р., на другій сторінці, вгорі ліворуч, під заголовком "Польський протест у Берліні", в якому було надруковано, що посольство в Берліні протестує проти гноблення польських євреїв у Берліні. На знак протесту погрожує, що якщо Німеччина не змінить репресивної політики щодо євреїв, польський уряд запровадить санкції проти німців, які проживають у Польщі. Королівство Польське забуло про нас, про своїх співвітчизників, але пам'ятає про своїх ворогів — євреїв, і боїться, щоб їх у Німеччині чорти не позабирали. Думаю, настав час допомогти нам, полякам, які живуть у цій скараній країні»⁹.

До польських установ також надходили листи, адресовані іншим людям. Зокрема в одному з них (недатованому, з багатьма граматичними і стилістичними помилками) така собі Цезарія Талько (Cezaria Talko)¹⁰ писала священникові Леопольдові Шуману (Leopold Szuman) з Луцька: «Інформую про наше важке і страшне життя. Знову голод в Україні та всій Росії¹¹. Люди з голоду пухнуть та вмирають. Матері знову їдять своїх дітей. Забирають голодних, які не можуть ходити, і ховають живих у землі. Робітники також дуже втомлені, життя важке, вони карають їх тюрмою та примусовою роботою. Кажуть: ви, троцькісти, ми для вас маємо місце в колективах. [Як] люди можуть жити і не голодувати, коли за трудовень їм заплатять 100 грамів жита, 25 грамів пшениці, 50 грамів картоплі?! А на один трудовень треба працювати навіть два дні. За хлібом треба стати від 4-ї зранку. Люди просять у Бога смерті чи якоїсь хвороби, щоб швидше померти...»¹².

Селяни-поляки та представники інших національностей в умовах кризи дедалі частіше відвідували консульства II Речіпосполитої. Як уже згадувалося, дипломатична установа в Києві видала заявникам 3 тис. дозволів на виїзд до Польщі. 3 лютого 1933 р. очільник генерального консульства у Харкові Я. Каршо-Седлевський інформував 2-й відділ Генерального штабу про те, що за останні два місяці кількість відвідувачів потроїлася, надходили розпачливі листи, а деякі чоловіки, розповідаючи про свою долю, навіть плакали [15, С. 63].

⁸ Так у документі.

⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie. Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) (далі — CAW. Oddz. II SG). Sygn. I.303.4.1993. bp.

¹⁰ Згодом стане інформаторкою агента польської розвідки Єжи Камінського (Jerzy Kamiński) [19, С. 244—246].

¹¹ Ідеться про СРСР.

¹² CAW. Oddz. II SG. Sygn. I.303.4.1874. bp.

Керівник консульського відділу посольства в Москві Тадеуш Блашкевич (Tadeusz Błaszkiwicz) під час згаданого вище консульського з'їзду говорив: «Зважаючи на важкі умови життя у СРСР, багато людей польського походження хочуть виїхати до Польщі. Це білоруси, українці, євреї та росіяни, котрі до війни жили переважно на землях, які нині є східними кресами Речіпосполитої, або ті, що мають там близьких чи далеких родичів. Часто ці родичі намагаються допомогти їм приїхати до Польщі. Кількісно цих справ чимало. Заявки подаються як особисто, так і письмово. Вони здебільшого походять від робітників та селян, обтяжених великими сім'ями, які знаходяться у крайній біді. Елемент, безумовно, небажаний для польської держави, що хоче втиснутися до Польщі лише тому, що тут буквально вмирає з голоду. Тож такі справи з необхідним тактом у 98 % випадків вирішуються негативно» [10, С. 114; 15, С. 42—43].

Ми змогли віднайти в архівах декілька документів часів Голодомору, підготовлених працівниками польської закордонної служби, де робилася спроба аналізу становища польських селян в умовах провадженої Кремлем «політики голоду». Найдокладнішим був звіт віцеконсула П. Курницького за 13 жовтня 1933 р., поданий на ім'я посла в Москві. На думку автора, мета економічної політики більшовиків щодо поляків в Україні полягала в послідовній ліквідації нацменшини. Він стверджував, що ситуація в «польських колгоспах» була гіршою, ніж в українських: «У галузі економічної політики тактика радянської влади йде в напрямі дроблення та знищення польської меншини в Україні. Популярні останнім часом гасла: “Колгоспник повинен стати багатим” і “Кожен колгоспник повинен мати свою корову” щодо польського населення на практиці абсолютно протилежні. У польських колгоспах, які майже всі своєчасно виконали норми хлібоздачі, залишався для розподілу лише найгірший вид зернових культур¹³. Особливо слід підкреслити встановлені норми та кількість овочів, які потрібно посадити, для українських і польських колгоспів — завжди випадають не на користь останні, що спричиняє часті випадки переходу селян із польських колективів в українські».

П. Курницький писав, що господарства поляків-одноосібників перебували в особливо важкій ситуації, адже норма хлібоздачі для них часто перевищувала весь річний урожай. У разі невиконання рознарядок накладалися фінансові санкції, а через неможливість їх сплатити конфісковували житло. Віцеконсул наголошував, що подібні випадки були непоодинокими: «Останніми днями три делегації з Мархлевщини прибули до нашого консульства, благаючи допомоги та захисту».

Польський службовець також стверджував, що радянська влада, аби зламати пасивний опір людей, яким спускали нереальні норми хлібоздачі, притягала до суворої відповідальності всіх, хто безпосередньо був пов'язаний із виконанням сільськогосподарських планів, звинувачуючи їх у політичному саботажі. П. Курницький переконував, що особливо часто більшовики вда-

¹³ У документі: «poślad zbozowy».

валися до цих репресивних заходів стосовно «польських регіонів», що «дає підстави для руйнування загальної економіки польського села та величезних втрат серед населення. [...] Десятки сімей так званих куркулів були викинуті зі своїх домівок і сіл, опинившись перед обличчям скорої зими у трагічній ситуації, повністю позбавлені їжі та одягу. Порівняно з попередніми роками їхнє становище ускладнюється тим, що вони не можуть шукати порятунку в містах (після паспортизації), вони приречені на голодну смерть».

Водночас із невдалим експериментом щодо створення «польської автономії», яка мала слугувати «Г'ємонтом для польського комуністичного руху», та після того, як виявилось, що польське населення опирається пропагандистським гаслам, протистоїть колективізації та зберігає вірність католицькій церкві, радянська влада, на думку дипломата, радикально змінила своє ставлення, розглядаючи відтепер поляків як «шкідливий елемент». П. Курницький підсумовував: «Таким чином, усі сенси підтримання національної ідентичності польської меншини зникли, натомість очевидними стали проблеми, створювані самим фактом її існування. Тож було вирішено знищити польську меншину, принаймні в Україні. І сьогодні ми спостерігаємо процес знищення цієї окремоті, здійснюваного шляхом фізичного та економічного руйнування. Однак, оскільки Радянський Союз розглядає польську меншину як тільки свою власність, навіть найкращі офіційні відносини з Польщею, на мій погляд, не можуть мати жодного впливу на поліпшення становища польської меншини в Україні»¹⁴.

18 листопада 1933 р. у звіті для 2-го відділу П. Курницький описав становище українського села та репресії проти селян. Згадав також про поляків-одноосібників у Мархлевському, Володарському, Пулинському та Ємільчинському р-нах: «У багатьох випадках одноосібники цих регіонів (переважно поляки), попри розпродаж своєї худоби, не змогли отримати необхідну кількість зерна для посіву визначеної кількості озимих культур. Ці випадки стали підставою для ліквідації таких господарств як тих, що “злісно опираються”. Згідно з отриманими відомостями, у прикордонних районах польські розкуркулені сім'ї відправляють “на покарання” вглиб країни, а на їх місце прибувають переселенці з центру» [15, С. 133].

На підставі зібраних П. Курницьким даних його безпосередній керівник консул Станіслав Сосницький підготував доповідь для польського посла в Москві, датовану 17 листопада 1933 р. Він резюмував, що «ставлення радянської влади до польського населення полягає в поступовому знищенні польського сільського елемента в Україні» [16, С. 433—435].

Збережена архівна документація свідчить, що представники II Речіпосполитої не порушували перед владою СРСР питання про голодування етнічних поляків. Натомість намагалися захищати переслідуваних польських громадян і місцевих співвітчизників, котрі або прагнули перебратися до Польщі, або отримували

¹⁴ Ibid. Sygn. I.303.4.1859. К. 470—474. Див. також: [15, С. 125—126; 16, С. 409—412].

ли допомогу через консульські установи. У приватній розмові про поліпшення двосторонніх відносин, яка відбувалася в польському генеральному консульстві у Харкові 23 лютого 1933 р., Я. Каршо-Седлевський обговорив з уповноваженим НКЗС СРСР при РНК Української РСР С. Бродовським становище польських громадян та місцевих поляків, які хотіли виїхати до Польщі. Наводячи конкретні приклади, він висловив жаль із приводу того, що загальна нормалізація польсько-радянських відносин не справила позитивного впливу на становище співвітчизників у СРСР. С. Бродовський натомість зауважив, що не можна оцінювати відносини між державами на основі справ окремих осіб, і що не слід «порушувати ці питання там, де йдеться про більш важливі проблеми»¹⁵.

Звернімо увагу на ці слова, адже радянський функціонер увиразнив спосіб мислення режиму — репресії проти польської меншини у СРСР не повинні стати перешкодою для польсько-радянських «добросусідських» (!) відносин. Я. Каршо-Седлевський відповів, що не може погодитися з такою тезою, оскільки взаємозв'язки формуються на основі конкретних подій, навівши приклад Англії, котра завжди захищала свого громадянина на рівні загальнонаціонального інтересу¹⁶.

Польський посол у Москві Ю. Лукасевич офіційно звернувся у НКЗС СРСР після отримання інформації з Києва [16, С. 234] про арешти кількох сотень поляків у ніч із 14 на 15 березня 1933 р. в Києві, Вінниці та Фастові, «які останнім часом масово відвідують наші консульства з проханням повернутися до Польщі, або взагалі отримати допомогу через крайню біду та голод». Представникові НКЗС дипломат наголошував, що це унеможливає нормальну роботу польських консульств. Подібна ситуація мала місце й у Мінську [15, С. 76—77].

Варто згадати ще один документ, який відображав вектори східної політики Польщі. Керівник генконсульства у Харкові Я. Каршо-Седлевський 6 березня 1933 р., готуючи один зі своїх численних звітів про голод, навів дуже промовисті картини бідкування не тільки серед селян, а навіть працівників, котрі забезпечували польську установу дровами та вугіллям. На очах дипломатів ці люди накинулися на картопляні очистки й залишки їжі на смітнику консульства. А ті, хто вивозив сміття, з'їли собачий корм на подвір'ї. Такими прикладами Я. Каршо-Седлевський намагався донести до адресатів свого звіту, включаючи посольство, МЗС і 2-й відділ Генерального штабу, що «варто було б ознайомити з таким станом речей польське суспільство, яке не завжди досить добре *обізнане, особливо населення наших кресів, із життям нашого східного сусіда й не завжди розуміє небезпеку, що звідти випливає* (курсив мій — Р. К.). На жаль, наша преса, за винятком “Gazeta Polska”, досі занадто мало цікавилася радянськими справами і не приділяє їм зараз достатньо уваги та місця» [15, С. 72—73]. Відповіді на цей закид не було, але у цьому випадку її відсутність стала ще одним чітким свідченням позиції Варшави щодо невтручання у «внутрішні справи» СРСР.

¹⁵ Ibid. Sygn. I.303.4.1867. К. 6.

¹⁶ Ibid. К. 7.

Польські репатріанти з СРСР на залізничному вокзалі у Стовбцях, 1932 р. (Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie, NAC)

Польські репатріанти з СРСР, 1932 р. (NAC)

Нарешті слід задатися ще одним питанням: яке значення надавалося подібним звітам та чи їм узагалі вірили? Інформація про вимирання цілих сіл або про канібалізм була для деяких польських аналітиків настільки абстрактною, що навіть дипломати і службовці II Речіпосполитої, котрі працювали у столиці СРСР, не довіряли відомостям, які їм надавали консульства у Харкові та Києві. 7 травня 1932 р. заступник торговельного радника в Москві Ян Лагода (Jan Łagoda) у своїй доповіді на ім'я міністра промисловості й торгівлі писав про голод в українському селі, що внаслідок нестачі продовольства «тут повно найдикіших чуток і версій, таких, як покидання дітей на базарах, чи випадки канібалізму», додаючи, що «це, звичайно, нісенітниця, але сам факт її наявності дає уявлення про напружену й ненормальну атмосферу, в якій такі чулки можуть народитися» [15, С. 35].

Скептицизм щодо інформації про найбільш кричущі наслідки голоду також висловлював Станіслав Забелло (Stanisław Zabiełło), який упродовж 1929—1934 рр. працював другим, згодом першим секретарем у посольстві Польщі в Москві, а від 1934 р. був керівником радянського відділу східного департаменту МЗС II Речіпосполитої. У 1933 р. він мав можливість навчати оцінити ситуацію як у Харкові, так і в інших місцевостях УСРР [20, С. 42].

Польсько-радянський кордон, перехід Стовбці — Негоріле, 1932 р. (NAC)

Відомо про критичну позицію радника польського посольства в Москві Генрика Сокольніцького (Henryk Sokolnicki) щодо інформації про голод, яку подавало польське консульство в Києві. Він, зокрема, стверджував, що автор доповіді консул С. Сосницький перебільшував відомості про голод, скруту, переслідування населення, та що «він залишається під гіпнозом людей, які приходять просити допомоги [...] іноді вони можуть дати ряд цікавих деталей, але не слід покладатися на їхні свідчення при оцінці загальної ситуації хоча б тому, що до консульства йдуть лише ті, хто потребує допомоги, тож вони навмисно, аби підтримати свої заяви, згущують фарби у власних розповідях». Оцінюючи документ, Г. Сокольніцький написав: «Людина, яка не уявляє собі ситуацію у СРСР, прочитавши цю доповідь, може мати досить хибне бачення про сучасний стан України» [15, С. 142—143; 16, С. 685—687].

Слід зазначити ще один факт. До Варшави надходила також інша інформація, відмінна від даних представників II Речіпосполитої, які працювали в радянській Україні. Це також могло вплинути на те, що особи, які ухвалювали відповідні рішення у польській столиці (МЗС, керівництво військової розвідки), ставилися до відомостей, отриманих від консульств, як до «занадто узагальнюючих» і сформульованих «під гіпнозом» прохачів допомоги. Капітан Радомський (Radomski) після повернення з Москви, де він перебував 24—29 червня 1932 р., підготував на ім'я керівника 2-го відділу звіт про свої враження. Образ Радянського Союзу, що його він представив у своїх спостереженнях, був геть відмінним від того, який малювали польські консульства в УСРР і навіть посольство в Москві. Зрештою Радомський не приховував свого позитивного й «доброзичливого» ставлення до СРСР. Спираючись на враження від радянської столиці та подорожі поїздом від кордону (станція Негоріле) до Москви, він дійшов висновку, що СРСР був «цілком нормальною державою, організованою зовні як і всі інші». На додаток до таких «експертних висновків» пояснював, чому образ Радянського Союзу в Польщі спотворюється: «Середній стан наших відомостей про життя у СРСР характеризується певною емоційністю як серед військових, так і серед широких кіл польського суспільства. Таке ставлення виникає або в результаті надмірної критики доктрини радянського життя, або в результаті простого заперечення всього російського»¹⁷.

Згадана вище позиція польської влади щодо співвітчизників та похідний від неї рівень поінформованості суспільства про комуністичні репресії проти поляків, котрі проживали у СРСР, була типовою й після Голодомору, тобто коли поляків репресували тільки за національність — під час депортації 1935—1936 рр. на схід України, або на Біломорсько-Балтійський канал чи в Казахстан, у ході так званої польської операції часів Великого терору 1937—1938 рр. Винятком у цьому відношенні була допомога, як підкреслював Я. Каршо-Седлевський (до слова, кальвініст), «опорі польськості» («*ostoja polskości*») — католицькій церкві у СРСР [9, С. 96, 101].

¹⁷ Ibid. Sygn. I.303.4.1837. Dok. 26, bp.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kushnezh, R. Lvivska ukrainska presa pro holodomor v USRR. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2008. 6: 199-209 [in Ukrainian].
[Кушнеж Р. Львівська українська преса про голодомор в УСРР. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 199—209].
2. Kuśnierz, R. Problematyka głodu w “raju bolszewickim” na łamach lwowskiego “Dila”. In: *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918—1989. T. III / Red. R. Drozd. Słupsk: Wydawnictwo Akademii Pomorskiej, 2007. 7-24 [in Polish].*
3. Papuha, Ya. Vysvitlennia holodomoru i vidhukiv na nioho v hazeti “Dilo”. *Mandrivets*. 2007. 1: 30—35 [in Ukrainian].
[Папуга Я. Висвітлення голодомору і відгуків на нього в газеті “Діло”. *Мандрівець*. 2007. № 1. С. 30—35].
4. Wysocki, R. Postawa społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej wobec “wielkiego głodu” na Ukrainie w latach 1932—1933. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F*. 2005. LX: 451-464 [in Polish].
5. Wysocki, R. Reactions to the Famine in Poland. In: *After the Holodomor. The Enduring Impact of the Great Famine on Ukraine / Ed. A. Graziosi, L.A. Hajda, H. Hryn. Cambridge: Harvard University Press, 2013. P. 49-67.*
6. Kuśnierz, R. Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929—1933). Toruń: Wydawnictwo Grado, 2005 [in Polish].
7. Kushnezh, R. Uchast ukrainskoi hromadskosti Polshchi v dopomohovykh ta protestatsiinykh aktsiakh proty holodomoru v Ukraini. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2005. 2: 131-141 [in Ukrainian].
[Кушнеж Р. Участь української громадськості Польщі в допомогових та протестаційних акціях проти голодомору в Україні. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 131—141].
8. Wysocki, R. Echoes of the Great Famine in Ukraine in the Polish Press. In: *The Holodomor — Poland — Polish Victims 1932—1933. Red. M. Dworczyk, R. Kuśnierz. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2020. 115-133.*
9. Kuśnierz, R. (ed.). “Nas, Polaków, nie ma kto bronić...”: Represje wobec Polaków w Związku Sowieckim w latach 1935—1938 w materiałach MSZ i wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2018 [in Polish].
10. Kołodziej, E., Mazur, M., Radzik, T. (eds.). *Zjazdy konsulów polskich w ZSRR. Protokoły i referaty 1927—1934. Lublin: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, 2011 [in Polish].*
11. Bruski, J.J. Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921—1926. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2010 [in Polish].
12. Iwanow, N. Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. “Operacja polska” 1937—1938. Kraków: Znak Horyzont, 2014 [in Polish].
13. Druga mowa min. J. Becka w komisji spraw zagranicznych. *Gazeta Polska*. 17 stycznia 1936 r.
14. Kuromiya, H. The Holodomor and Polish-Soviet Relations. In: *The Holodomor — Poland — Polish Victims 1932—1933. Eds. M. Dworczyk, R. Kuśnierz. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2020. 45-61 [in Polish].*
15. Kuśnierz, R. (ed.). Pomór w “raju bolszewickim”. Głód na Ukrainie w latach 1932—1933 w świetle polskich dokumentów dyplomatycznych i dokumentów wywiadu. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008 [in Polish].
16. Bruski, J.J. (ed.). *Holodomor 1932—1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu. Warszawa: PISM, 2008 [in Polish].*

17. Bednarek, J., Bohunov, S., Kokin, S. et al. (eds.). *Holodomor. The Great Famine in Ukraine 1932—1933*. Warsaw; Kyiv: IPN-KŚZpNP, 2009.
18. Dworczyk, M., Kuśnierz, R. (eds.). *The Holodomor — Poland — Polish Victims 1932—1933*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2020.
19. Kuśnierz, R. *In the World of Stalinist Crimes: Ukraine in the Years of the Purges and Terror (1934—1938) from the Polish Perspective*. Edmonton; Toronto: CIUS Press, 2020.
20. Kushnezh, R. Nevidomyi polskyi dokument pro Velykyi holod v Ukraini: zi spohadiv kerivnyka radianskoho viddilu skhidnoho departamentu MZS II Rechipospolytoi Stanislava Zabella. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*. 2020. 6: 53-61 [in Ukrainian].
[Кушнеж Р. Невідомий польський документ про Великий голод в Україні: зі спогадів керівника радянського відділу східного департаменту МЗС II Речіпосполитої Станіслава Забелла. *Український історичний журнал*. 2020. № 6. С. 53—61].

Надійшла / Received 13.04.2023

Robert KUŚNIERZ

PhD Habilitated, Professor,

Institute of History, Pomeranian University (Słupsk, Poland)

robert.kusnierz@upsl.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6979-1424>

THE ATTITUDE OF THE SECOND REPUBLIC OF POLAND TOWARDS THE POLES IN UKRAINIAN SSR DURING THE HOLODOMOR

The research goal is to publicize and analyze the level of knowledge in the Second Polish Republic about the situation of Poles in Soviet Ukraine during the Holodomor. **The research methodology.** Critical analysis of Polish archival sources. **Scientific novelty.** In the present article, for the first time, the answer is given about what information was available in interwar Poland about Poles in Ukrainian SSR during the Holodomor. **Conclusions.** The author discusses primarily the question of why the Polish authorities and public opinion were generally not interested in the fate of the starving Poles in Soviet Ukraine in 1932—1933. There is also depicted the state of knowledge of Polish consular posts in Ukrainian SSR as well as the embassy in Moscow about the tragedy of Poles living in the Soviet Union, including Ukraine. The issue of whether the tragedy of the starving Poles was raised in Polish-Soviet bilateral relations was also highlighted.

Keywords: *Holodomor, Polish minority, Second Republic of Poland, Ukrainian SSR, Polish foreign service.*